

TRABZON RUM DEVLETİ'NİN HRİSTİYAN DÜNYASIYLA İLİŞKİLERİ (1214-1458)

*İbrahim TELLİOĞLU**

ÖZ

Komnenos hanedanı Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki hâkimiyeti boyunca çevresindeki Türk siyasi teşekkülleri ile Moğollar yanı sıra başta Bizans İmparatorluğu ve Papalık olmak üzere Hristiyan dünyasıyla da ilişki kurmak suretiyle bölgedeki varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Bizans'ın varisi iddiasıyla tahtı ele geçirme amaçları İstanbul'la münasebetleri şekillendirirken Ceneviz ve Venediklilerle ticari ilişkileri de Katolik dünyasıyla diyalogun temelini oluşturmaktaydı. Bölgede hâkimiyet tesis etmelerine açık destek vermelerinden sonra Gürcü Krallığı, Komnenosların doğu sınırında tabii müttefikleri durumundaydı. Gürcistan'dan Trabzon ve çevresine göç eden Kıpçaklar ise Komnenoslara verdikleri askerî destek ve bölgeye yerleşmeleri sebebiyle diğer Hristiyan unsurlardan ayrıcalık kazanmaktaydı.

Anahtar Sözcükler: Trabzon, Komnenoslar, Doğu Karadeniz Bölgesi, Bizans İmparatorluğu, Cenevizliler, Venedikliler, Gürcü Krallığı, Kıpçaklar.

THE KOMNENOS AND THEIR RELATIONS WITH THE CHRISTIAN WORLD (1214-1458)

ABSTRACT

Throughout its rule in the Eastern Black Sea region, the Komnenos dynasty tried to maintain its existence by establishing relationships with the Christian world mainly with Byzantium and Papacy as well as with the surrounding Turkish beyliks (principalities) and Mongolians. Their aim to take over the throne as the heir of Byzantium shaped their relationships with Constantinople, while their commercial relationships with the Genoese and Venetians were the bases of their relationships with the Catholic world. The Kingdom of Georgia, after its support to the Komnenos dynasty to establish sovereignty in the region, was their natural ally in the eastern border of the Komnenos kingdom. On the

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TRABZON.

other hand, the Kipchaks that immigrated from Georgia to Trabzon and its vicinity were more privileged than other Christian elements due to their settlement in the area and their support to the Komnenos.

Keywords: The Komnenos, Eastern Black Sea Region, the Genoese, the Venetians, Kingdom of Georgia, Kipchaks.

IV. Haçlı seferi sırasında Latinler, yaklaşık sekiz aylık bir kuşatmadan sonra 12 Nisan 1204'te İstanbul'a girip Bizans İmparatorluğu'nu ele geçirmişlerdi.¹ Bu arada, 1185'te tahttan ayrılan Komnenos hanedanına mensup Aleksios ve David kardeşler, Latinlerin ortadan kaldırılabileceği endişesiyle gizlice Gürcistan'a gönderilmişti.²

Komnenos kardeşler Gürcistan'a geldiğinde, halaları olan Kraliçe Tamara (1184-1213) iktidarda idi ve Gürcü Krallığı tarihinin en ihtişamlı dönemini yaşamaktaydı.³ Kafkasya'nın önemli gücü hâline gelen Gürcüler, 1202'de Micingerd önlerinde Selçukluların ileri harekâtını durdurduktan sonra Çoruh boylarına yayılmak suretiyle batıya doğru genişlemeye başlamışlardı.⁴ Erzurum'un kuzeybatısını hâkimiyeti altına almak isteyen Gürcü Kraliçesi, bölgede kendisine müttefik olabilecek bir unsur meydana getirme yoluna gitti.⁵ Onun için Komnenos kardeşlere verdiği askerî destekle onların Nisan 1204'te Trabzon'u ele geçirip buradan Karadeniz Ereğlisine

¹Hadiselerin tanığı bir Bizans kaynağının gözünden ayrıntılı bilgi için bkz. *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206)* (nşr. I. Demirkent), İstanbul 2004, s. 110-146.

² George Finlay, *The History of Greece and the Empire of Trebizond*, London 1851, s. 367.

³İktidara geldiğinde baş gösteren iç karışıklıkları kısa sürede bastıran [Bkz., Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia, *Gürcistan Tarihi* (nşr. H. Hayrioğlu), İstanbul 2000, s. 150.] Kraliçe Tamara, IV. David (1089-1125) döneminde ortaya çıkan siyaseti devam ettirmiş ve çevresindeki unsurlarla iyi münasebetler kurmuştur. Osetin, Çeçen-İnguş ve Avarların [Bkz., Ahmet Özkan (Melaşvili), *Gürcistan*, İstanbul 1968, s. 85.] yanı sıra Abhazlar, [Bkz., Valeri Beygua, *Abhazya Tarihi* (nşr. P. M. Tuna), İstanbul 2000, s. 38.] Ruslar [Bkz., L.N. Gumilëv, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, I*, (nşr. A. Batur), İstanbul 2003, s. 391.] ve Şirvanşahlar [Bkz., Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali ibn Nasır ibn Ali el-Hüseyni, *Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye*, (nşr. N. Lugal), Ankara 1943, s. 130 vd.] Gürcü Kraliçesinin müttefiki hâline gelmişlerdir. Bu toplulukları yanına alan Tamara, çevresindeki Türk siyasi teşekküllerine üstünlük kurmayı başarmış [Bkz., Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l Esir, *El Kâmil fi't-Tarih, XII* (nşr. A. Ağırakça-A. Özyayın), İstanbul 1987., s. 168, 197, 207, 232; Gregory Abû'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi, II* (nşr. Ö. R. Doğrul), Ankara 1987, s. 488 vd; Ali Üremiş, *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 2005, s. 144-149] ve Kafkasya ile Doğu Anadolu'nun en büyük gücü haline gelmiştir.

⁴ Bkz., El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'iyeye fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye, I* (nşr. M. Öztürk), Ankara 1996, s. 91-96; M. Brosset, *Histoire de la Georgie, I*, Saint-Petersburg 1849, s. 456 vd.

⁵ George Dumézil, *Kafkas Halkları Mitolojisi* (nşr. M. Y. Sağlam), Ankara 2000, s. 19.

kadar olan bölgeye hâkim olmalarını sağlamıştır. Böylece tarihte Trabzon Rum Devleti⁶ olarak bilinen siyasi teşekkül ortaya çıkacaktır.⁷

Trabzon Rum Devleti'nin dış politikası esas itibarıyla çevresindeki Türk siyasi teşekkülleri, Moğollar ve Hristiyan dünyasıyla kurulan münasebetler ekseninde gelişecektir. Devletin kurucusu olan Aleksios Komnenos (1204-1222) 1214'ten itibaren bir yandan Türkiye Selçuklularının yüksek hâkimiyetini tanıırken⁸ diğer yandan da çevresindeki Türk siyasi teşekkülleriyle iyi münasebetler geliştirmenin yollarını aramıştır. Nitekim Türkiye Selçuklu Devletinin ortadan kalkmasından sonra Canik beyliklerinden Hacı Emiroğulları ve Taceddinoğulları, Mutahharten'in Erzincan emirliği ve Akkoyunlularla dostane ilişkiler kurmuştur.⁹ Esasen Trabzon Rumları, bu

⁶ Bahsi geçen siyasi teşekküle batılı çalışmalarda "imparatorluk" olarak ad verilmeyle birlikte daha önceki bir incelemede bu isimlendirmenin tarihî gerçeklere uygun düşmediğini ifade etmiştik. [Bkz. "Doğu Karadeniz Bölgesindeki Komnenos Hâkimiyeti ve Türkler", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2007, s. 119 vd.] Bu çalışmada Trabzon Rum Devleti tabirindeki "devlet" ibaresi modern döneme ait bir deyim olmasına rağmen şimdilik bu isimlendirmeyi kullanmayı uygun bulduk. Aynı şekilde isimdeki Rum ifadesi de Grek etnisitesinin karşılığı olarak değil, Ortodoksluk potasında bütünleşmiş çeşitli halklara verilen bir ad olarak kullanılmaktadır.

⁷ Komnenosların Doğu Karadeniz Bölgesi'nde hâkimiyet tesis etmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. A. Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)", *Speculum*, 11/1 (Ocak 1936), s. 3-37; Cyril Toumanoff, "On the Relationship Between the Founder of the Empire of Trebizond and the Queen Tamar", *Speculum*, 15/3 (Temmuz 1940), s. 299-312; ayrıca bkz., W. E. D. Allen, *A History of Georgian People*, London 1971, s. 108.; David Marshall Lang, *Gürcüler* (nşr. N. Domanıç), İstanbul 1997, s. 103; Charles Burney-David Marshall Lang, *The People of the Hills*, London 1971, s. 211 vd.

⁸ Bkz., İbn Bibi, *age.*, I, s. 168-174; Münecçimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel*, II (nşr. A. Öngül), İzmir 2001, s. 47 vd. İki taraf arasındaki bu bağ Moğol hâkimiyeti dönemine kadar devam etmiştir. I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) döneminde Rumlar antlaşmayı bozmaya çalışmışsa da 1228'de Selçuklu Sultanının Trabzon üzerine sefere çıkmasıyla birlikte yeniden bağlılıklarını arz edecekler. [Geniş bilgi için bkz., İbn Bibi, *age.*, I, s. 325-345.] İki taraf arasındaki antlaşmaya binaen Trabzon Rumları, Köseadağ Savaşında Selçuklu saflarında yer almışlardı. Bkz., Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Nâme*, II (nşr. E. Merçil), İstanbul 1977, s. 154; Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, London 1971, s. 234; J.M. Hussey, *The Byzantine World*, New York 1961, s. 75.

⁹ Türkiye Selçuklularıyla ilişkiler konusunda bkz., İbn Bibi, *age.*, I, s. 168-174, 325-345; II, s. 238; *Anonim Selçuknâme* (nşr. F. N. Uzluk), Ankara 1952, s. 36; Anthony Bryer, "The Fate of George Komnenos, Rule of Trebizond (1266-1280)", *Byzantinische Zeitschrift*, LXVI, (1973), s. 332-350; David Winfield, "A Note on the South-Eastern Borders of The Empire of Trebizond in the Thirteenth Century", *Anatolian Studies*, XII, (1962), s. 163-172; Canik beylikleriyle münasebetler için bkz., Lebeau, *Histoire du Bas-Empire XX*, Paris 1836, s. 494 vd., 503 vd. (Panaretos Kroniğinin çevirisi); Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî, *Bezm u Rezm* (nşr. M. Öztürk), Ankara 1990, s. 309-313, 485; Kazım Dilcimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, s. 26-34; Anthony Bryer-David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus*, I, Washington 1985, s. 101 vd.; Anthony Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic

Türk siyasi teşekkülleriyle geliştirdiği dostane münasebet özellikle de akrabalık bağları sayesinde varlığını sürdürebilmiştir. Selçukluların Moğol hâkimiyeti altına girmesinden sonra ise Moğollarla münasebet geliyecek ve Komnenoslar, XIII. yüzyıl sonlarına kadar önce Karakurum'daki büyük Han'a sonra da İlhanlı Hükümdarına haraçgüzâr olacaktır.¹⁰

Trabzon Rumlarının Türk siyasi teşekkülleri ve Moğollarla münasebetleri devletin varlığını koruyabilme esasında şekillenmiş olup daha önce tarafımızdan gerçekleştirilen bir araştırmanın konusunu teşkil etmişti.¹¹ Bu siyasi teşekkülün dış politikasında yine önemli bir yere sahip olan Hristiyan dünyasıyla ilişkiler ise çeşitli temeller üzerinde yükselecektir. İstanbul'dan sürülmüş olmalarına rağmen Komnenoslar, kısa bir süre içerisinde doğrudan hem Latinlerle hem de Roma ile bağlantı kurmayı başaracak ve gelişmiş bir ilişkiler ağı içerisinde münasebetlerini sürdürecektir. Öyle ki bu ilişkiler devletin kuruluşunu sağlayan doğu Hristiyanları yani Gürcü ve Ortodoks Kıpçaklarla olan münasebetlerin de önüne geçecek, özellikle dinî ve ticari temeller üzerinde bir seyir takip edecektir. Esasen devletin kuruluş safhasından sonra Trabzon Rumlarının doğu Hristiyanlığı ile münasebeti ikinci sıraya düşecek, batı Hristiyanlığı özellikle de Cenevizlilerle münasebet öncelik kazanacaktır. Onun için Trabzon Komnenoslarının batı Hristiyanlığı ile bir başka deyişle Papalık, Latinler, Laskarisler ve Bizansla olan ilişkilerini öncelikle incelemek zarureti doğmaktadır.

Exception", *Dumbarton Oaks Paper*, 29 (1975), s. 131, 143 vd., 147 vd; Erzincan emirliği ile münasebetler hususunda bkz., Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekiriya* (nşr. M. Demirdağ), İstanbul 1999, s. 31; Ruy Gonzales de Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406* (nşr. G. Le Strange), London 1928, s. 125; George Finlay, *History of the Byzantine and Grek Empire, II*, London 1853, s. 429; Osmanlı Devleti ve Akkoyunlularla ilişkiler hususunda bkz., Lebeau, *age.*, XX, s. 485-489; 497 vd.; William Miller, *Trebizond the Last Greek Empire*, Amsterdam 1968, s. 48, 53 vd., 57 vd.; A. Bryer, "Greeks and Türkmens", s. 143-146; Ebu Bekr-i Tihranî, *age.*, s. 20 vd.; Bekir Sıtkı Baykal, "Fatih Sultan Mehmet-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3, (1964), s. 67, 73 vd.; Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (nşr. T. Bıyıklıoğlu), Ankara 1992, s. 28 vd; Baron Joseph Von Hammer Purstall, *Osmanlı Devleti Tarihi, III* (nşr. M. Ata vd.), İstanbul 1984, s. 693; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, II*, Ankara 1983, s. 52 vd.; Anthony Bryer, "Greek Historians of the Turks: The Case of the First Byzantine-Ottoman Mariage", *The Writing of History in the Middle Ages* (nşr. R. H. C. Davis-J. M. Wallace-Hadril), Oxford 1981, s. 487; Yaşar Yücel, "Fatih'in Trabzon'u Fethi Öncesinde Osmanlı-Trabzon-Akkoyunlu İlişkileri", *Belleten XLIX/195* (Aralık 1985), s. 287-313.

¹⁰ Bkz., *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World 1253-1255* (nşr. W. W. Rockhill), London 1900, s. 46, nu: 3; A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire, II*, Wisconsin 1952, s. 531.

¹¹ Bkz., İbrahim Telliöglü, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türklere*, Trabzon 2002, s. 102-183.

Kommenosların irtibatla bulunduğu Hristiyan teşekküller içerisinde yer alan Katolik dünyasının merkezi Roma ile münasebetlerin şekillenmesinde dört önemli faktör rol oynamaktaydı: İlk olarak Papalık, Bağdat'ın 1258'de Moğollar tarafından ele geçirilmesinden istifade ile Katolikliği başta Gürcistan ve İran olmak üzere bu bölgeye yayabilmek için stratejik önemini yakından bildiği Trabzon'u önemli bir merkez olarak görmektedir. İkincisi, Papalığın teşvikiyle Ceneviz-Venedik ticaret kolonileri Trabzon yöresi Rumlarının hâkimiyet alanında Katolik kilisesini açmak için Komnenosların müsaadesine ihtiyaç duymaktadır. Üçüncüsü Venedik ve Cenevizlilerin Karadeniz havzasındaki ticari faaliyetleri için Komnenosların izin ve desteğine ihtiyaçları vardır. Son olarak Papalık, Türklere karşı yürütülecek Haçlı mücadelesinde Trabzon Rumlarını doğal müttefiki olarak görmek ve icap ettiğinde ondan istifadeyi düşünmekteydi.¹²

Papalık ve Trabzon arasındaki münasebetlerde Cenevizlilerin faaliyetleri önemli bir yer tutar. Bu faaliyetler, sadece ticaretle sınırlı olmayıp gerek Cenevizliler gerekse Venedikliler kolonyal olarak buldukları bölgelerde aynı zamanda Katolikliğin de temsilcisi hüviyetini haiz olup Papanın desteğine sahiptiler. Nitekim Komnenoslarla Papalığın münasebetleri Cenevizlilerin İstanbul'dan Latinlerin çıkarılması ve Paleologoslar eliyle Bizans'ın tekrar diriltilmesine verdikleri destek sayesinde¹³ mümkün olmuş ve Bizans imparatorluğuna getirilen VIII. Mihail Paleologos (1259-1282) 1261'de yapılan Nymfe (Nif, Kemalpaşa) antlaşmasıyla bu gruba geniş imtiyazlar vermiştir.¹⁴ Sonuçta Amasra'daki ilk koloniyi müteakip Galata'dan Trabzon'a kadar olan kıyı şeridinde Sinop, Samsun ve Fatsa'da süratle ticari koloniler kurulmuştur.¹⁵ Yaklaşık yirmi yıllık bir süre içerisinde bölgede

¹² Bkz., Anthony Bryer, "Trebizond and Rome", *Apseion I Iontoy Tomoe Etkotoe Ektoe*, (1964), s. 290.

¹³ Bkz., W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (nşr. E. Z. Karal), Ankara 2000, s. 480 vd. Paleologlardan önce Haçlılarla da irtibat kuran Cenevizliler, Latinlerin Suriye, Filistin ve İstanbul'u ele geçirmelerinden sonra Karadeniz havzasındaki ticarî faaliyetleri geliştirmeye başlamıştı. O sebeple Galata ve Kefe'deki Ceneviz kolonileri, Trabzon'u kendileri için tehlike olarak görmekteydi. Bkz., G. Finlay, *The History of Greece ...*, s. 410.

¹⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (nşr. F. Işıltan), İstanbul 1999, s. 415.

¹⁵ G. I. Brătianu, *Recherches sur le Commerce Génois dans la Mer Noire au XIII Siècle*, Paris 1929, s. 171 vd. 1261'deki bu antlaşmadan sonra Bizans İmparatorluğu topraklarında ticari faaliyetleri tek elden yürütemez hâle gelmiş, Cenevizlilere çeşitli tavizler vermek suretiyle onların ülkenin farklı kesimlerinde koloniler kurmasına razı olmuştur. Güney sahillerine kurulan bu kolonilerin yanı sıra aynı yüzyılın sonlarına kadar kuzeyde Kırım ve Tuna deltalarına da ticaret merkezleri açan Cenevizliler, yarım asır geçmeden Karadeniz havzasının en önemli ticari gücü hâline gelmeyi başarmışlardı. [Bkz., Klaus-Peter Matschke, "Commerce, Trade, Markets and Money: Thirteenth-Fifteenth Centuries", *The Economic*

tekel oluşturan Cenevizlilerle Bizans arasındaki münasebetler herhangi bir rahatsızlığa sebep olmadan sürmüştür. Ancak bu durum, o sırada oldukça güçlenmiş bulunan Paleologların, Ceneviz tekelinin ileride sebep olabileceği gelişmeleri takdir edip Venediklilere de bir takım imtiyazlar vermeye başlamalarıyla birlikte ortadan kalkacaktır. Nitekim 1285 tarihli bir belgede, Trabzon'da baş gösteren Venedik- Ceneviz çatışmasının yarattığı sıkıntının Paleologoslar kadar Trabzon Rumlarını da etkilediği ortaya konulmuştur.¹⁶

XIII. yüzyıl sonlarında Karadeniz ticaretini tekrar tekeline almayı başaran Cenevizliler, doğrudan Trabzon'u tehdit etmeye başlayacaklar ve buradaki Komnenos sülalesi, Türkmenlerin yarattığından¹⁷ daha şiddetli bir tehditle karşı karşıya gelecektir. Bunun üzerine Trabzon Rum Hükümdarı II. Aleksios (1297-1330) Cenevizlilere yönelik birtakım tedbirler alma ihtiyacı duymuştur. Bizans İmparatoru Mikhail ile yaptıkları antlaşmadan sonra İstanbul'daki ticari faaliyetlerini oldukça büyüten Cenevizliler, benzer bir antlaşmayı Komnenoslarla da yapmak üzere harekete geçmişti.¹⁸ Cenova'dan II. Aleksios'a gönderilen elçi transit gümrük ve tarım vergisinden Cenevizlilerin muaf tutulmasını talep etti. Bu devletin gelirlerinin önemli ölçüde azalması anlamına geldiği için Aleksios tarafından reddedilmişti. Kral bunu yaparken Cenevizlilerin ülkeden ayrılması durumunda yerlerinin Venedikliler tarafından doldurulacağını düşünmekteydi ve o sebeple kararını kesin bir şekilde elçiye tebliğ etmekten kaçınmamıştı.¹⁹

II. Aleksios'tan istediğini alamayan Cenevizliler, 1306'da Trabzon'daki bütün mallarını gümrük vergisi vermeksizin gemilere yüklemeye başlamış, ancak yasa dışı bu uygulamaya memurların müdahale etmesi üzerine

History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century (nşr. A. E. Laiou), Washington 2022, s. 789.] Diğer yandan Venedikliler de Bizans İmparatoru ve Trabzon Kralı ile benzer bir antlaşma yaparak bölgenin çeşitli kesimlerinde koloni kurmuş ve Cenevizlilerle rekabete girişmiştir. Ancak bu rekabet uzun soluklu olmamıştır. Zira elde ettikleri imtiyazları kaybetmek istemeyen Cenevizliler, Venediklilere taarruz ederek 1293-1299 yılları arasında altı yıl süren bir dizi şiddetli savaşta Venediklileri mağlup ederek Karadeniz havzası ticaretini tamamen kontrolleri altına almayı başaracaklardır. [Bkz. L. Brehier, *age.*, s. 290, 312.] Bunun üzerine Karadeniz havzasından çekilen Venedikliler tekrar Memlük limanlarına yani doğu Akdeniz çevresine yöneleceklerdir Bkz., Münir Atalar, "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Karadeniz Ticaretinde Trabzon'un Yeri ve Önemi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu (Trabzon 6-8 Kasım 1998) Bildirileri*, Trabzon 1999, s. 131 vd.

¹⁶ Bkz., Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri, I*, Ankara 2000, s. 66.

¹⁷ Bkz., A. Bryer, "Greeks and Türkmens", s. 143.

¹⁸ Angeliki E. Laiou, "Italy and the Italians in the Political Geograpy of the Byzantines (14th Century)," *Dumbarton Oaks Papers*, 49 (*Symposium on Byzantium and the Italians, 13th-15th Centuries*, (1995), s. 79.

¹⁹ G. I. Bratianu, *age.*, s. 174 vd.

çatışma çıkmıştır. Rum kuvvetleri tarafından kuşatılan Ceneviz kolonisi, kuşatmayı yarabilmek için meydana doğru olan sahildeki evleri ateşe vermekten kaçınmamıştır. Ancak yangın limandaki mallara da sıçrayarak Cenevizlilerin büyük deposunu kül etmiş ve varyetlerinin çoğunu kaybetmelerine sebep olmuştur. Bunun üzerine Cenevizliler, Aleksios'un ileri sürdüğü şartları kabul edip Trabzon'da kalmaya razı oldular.²⁰ Cenevizlilerin Komnenoslarla ilişkileri böyle bir seyir takip ederken, Trabzon'un Tebriz üzerinden Karakurum ile Hanbalık'a ulaşan yollar üzerindeki en önemli liman hâline geldiğini gören Venedikliler de 1319'da bu şehirde bir koloni kurmak üzere harekete geçti.²¹ Bu teklif yöredeki Cenevizlilerin baskısını kırmaya çalışan Komnenoslar tarafından kabul edilecek ve Venedikliler Trabzon'da ilk kolonilerini kuracaktır.

1306'da Trabzon limanında gerçekleşen hadiseden sonra Cenevizlilerle Trabzon Rumları arasındaki ilişkiler belirli bir denge çerçevesinde yürütülmekteydi. Ancak yeni bir antlaşma yapmak isteyen Cenevizliler, 1348'de Giresun'un büyük bir kısmını yakarak şehri ele geçirdikleri gibi Kefe'den hareket eden bir Ceneviz donanması da Trabzon'a saldırdı. Bu taarruz esnasında şehri savunan soyluların büyük bir kısmı hayatını kaybetmiştir.²² Kısa bir süre sonra Cenevizliler tekrar Trabzon'a saldıracak Rum Hükümdarı Michael (1344-1349), gelirlerinin büyük kısmından feragat etmek suretiyle Cenevizlilere istedikleri imtiyazı vermek zorunda kalacaktır.²³

Komnenosların Ceneviz baskısını kırmak üzere giriştiği her hareket bu kolonyalist gücün şiddetli muhalefeti hatta saldırısıyla karşılaşmıştır. O yüzden Trabzon Rumları bu dönemde güneyden Türk siyasi teşekkülleri, kuzeyden, yani denizden de Cenevizlilerin ağır baskısı altında yarı bağımsız bir devlet görünümü sergilemekteydi. Nitekim 1380'de Kefedeki Ceneviz ticari mümessili Kont Megollo Lercari, Kral III. Aleksios'a (1349-1390) yeni bir antlaşma teklifi getirmiş, ancak O'nun bu teklifi reddetmesi üzerine kraliyet gemisini ele geçirecek kıyıyı tahrip edip pek çok esir almak suretiyle Trabzon hükümdarını isteklerine yakın bir antlaşma yapmaya mecbur

²⁰Jacop Philip Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi* (Yazarın Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt eserinin, A. C. Eren tarafından, TTK. adına çevirisini yaptığı, neşredilmemiş nüsha), s. 143 vd.; G. Finlay, *The History of Greece ...*, s. 407-413.

²¹Frederic C. Lane, "Venetian Merchant Galleys, 1300-1334: Private and Communal Operation", *Speculum*, XXXVIII/2 (Nisan 1963), s. 193; Mehmet Tezcan, "İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon'un Yeri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu (Trabzon 3-5 Mayıs 2001)*, I, Trabzon 2002, s. 85.

²²W. Miller, *age.*, s. 54.

²³Lebeau, *age.*, XX, s. 489 vd.

bırakmıştır.²⁴ Bu tarihten yıkılış dönemine kadar Komnenoslarla Cenevizliler arasında başka bir çekişme olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almaz. Bölgedeki Komnenos hâkimiyeti ortadan kaldırılana kadar Ceneviz ve Venediklilerin bölgedeki ticarî faaliyetleri III. Aleksios ile Michael devrinde imzalanan antlaşmalar doğrultusunda devam etmiş olmalıdır. Ancak iki taraf arasındaki ilişkilerde karşılıklı güvensizlik olduğu da XV. yüzyılın ilk çeyreğine ait Ceneviz kaynaklarına açıkça yansımaktadır.²⁵

Trabzon ile Papalık arasındaki münasebetlere dair son bilgiler XV. yüzyılın ortalarına aittir. Fatih Sultan Mehmed'in (1451-1481) Trabzon'u fethetme hazırladığı bir dönemde, Papa II. Pius, Komnenoslara yardımcı olmak amacıyla Osmanlılara karşı doğu Hıristiyanlarının da katılımıyla bir Haçlı seferi hazırlamayı tasarlamıştır. Bu maksatla 1458'de elçi olarak gönderdiği Lodoviko'nun gayretleriyle Trabzon Rumları ve Gürcüler, Papalık ile ittifak imzalamıştır. Bunlara Osmanlı Devleti'nin doğudaki en büyük rakibi Akkoynlular'ın da katılımıyla Haçlı ittifakı projesi daha geniş bir siyasi zemine taşınmıştır.²⁶ Ancak Papalığın planı uygulanmadan Fatih Sultan Mehmed Trabzon'u fethedecek²⁷ ve bu ittifak hayata geçirilemeden dağılacaktır.

Komnenosların Hristiyan âleminde batıda Katolikler dışında münasebet kurduğu diğer unsurların başında Sırlar, Ruslar, Laskarisler ve Bizans İmparatorluğu gelmektedir. Komnenosların Slav dünyasıyla bütün ilişkileri dolaylı olarak Cenevizliler vasıtasıyla yürütülmekteydi. Bu arada evlilikler vesilesiyle ortaya çıkan birtakım akrabalık münasebetleri ise fazla bir ehemmiyet arz etmemektedir.²⁸ Laskarisler ise Bizans'ın güçlü ailelerinden birisine mensup olup Latinlerin İstanbul'u işgali esnasında Theodore Laskaris (1204-1222) önderliğinde İznik ve çevresine kaçarak burada tutunmayı başarmışlardı.

Doğu Karadeniz Bölgesindeki Komnenos hâkimiyetinin kurucuları olan Aleksios ve David Komnenos, kendilerini Bizans İmparatorluğu'nun tabii varisi olarak kabul etmekteydi. Ancak aynı dönemde Theodore Laskaris

²⁴ Sainte Marie Mévil, *Caffa et les Colonies Génoises de la Crimée*, Paris 1856, s. 17.

²⁵ Bkz. S. P. Karpov, "New Documents on the Relations Between the Latins and the Local Populations in the Black Sea Area (1392-1462)", *Dumbarton Oaks Papers*, 49, s. 36.

²⁶ J. P. Fallmerayer, *age.*, s. 242 vd.; Hammer, *age.*, III, s. 693; İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, II, s. 52 vd.

²⁷ Bkz., *Aşık Paşaoğlu Tarihi* (nşr. Atsız), İstanbul 1992, s. 135 vd.; Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi (1461-1583)*, İstanbul 1981, s. 6-16; Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, s. 141-151.

²⁸ Geniş bilgi için bkz., Anthony Bryer, "Trebizond and Serbia", *Apseion Pontoy Syrtamma Perioidikon*, (1965), s. 28-40.

de Bizans'ın mirasını sahiplenmekten geri kalmadı. O sebeple iki taraf arasında ister istemez bir rekabet baş gösterdi. Bu arada İznik hâkimi Laskarisler ile Latinler arasında 1214'te imzalanan antlaşma önemli sonuçlar vermiş, Komnenosların Karadeniz kıyılarında, özellikle de Batı Karadeniz bölgesinde gücünü yitirmesine sebep olmuştur.²⁹ Zira Latinlerin desteğini elde eden Theodore Laskaris, Sakarya nehrine kadar nüfuzunu yayan David Komnenos'a karşı harekete geçerek 1214'te O'nu mağlup etmiş, Amasra ve Ereğli'yi topraklarına katmıştır.³⁰

1214'te Laskarislere mağlup olduktan sonra Batı Karadeniz bölgesinden çekilen Trabzon Rumları, aynı yıl Sinop'ta Türkiye Selçuklularına yenilecek ve Konya'nın yüksek hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalacaktır.³¹ Sinop'un doğusuna çekilmek zorunda bırakılan Komnenoslar Doğu Karadeniz bölgesinin kıyı şeridinde hâkim bir devlet konumuna gerilerken Laskarisler ise bu tarihten sonra Bizans İmparatorluğu'nu Latinlerden geri almak için çaba göstermekteydi ve dış münasebetleri de bu çerçevede gelişmekteydi.³² O sebeple Trabzon Rumlarıyla Laskarisler arasındaki münasebet, kuruluş döneminde meydana gelen hadiselerden ibarettir.

Trabzon Komnenoslarının batı Hıristiyanlığıyla münasebetleri içerisinde Bizans İmparatorluğuyla ilişkileri, dış politikasında önemli bir yer işgal eder. İki taraf arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde, Trabzon'daki iki grubun iktidarı ele geçirme mücadelesi de önemli bir rol oynamaktaydı. Bunlardan birincisi, saray erkânını oluşturan ve Komnenoslarla birlikte Gürcistan'a kaçan Bizanslı asilzadelerin temsilcilerinden oluşan Skolarlı grubuydu. İstanbul taraftarı olan bu kesimin muhalifi olan Mezokaldiyahılar ise 1204'ten önce Doğu Karadeniz bölgesinde bulunan toprak sahibi zengin ailelerden müteşekkildi ve Trabzon'daki hâkimiyetin kuruluşuna verdikleri destek karşılığında sarayda birinci derecede söz sahibi olmaya çalışıyorlardı. Rakiplerinin güçlenmesini engellemek için Bizans'ın bölgedeki nüfuzuna karşı çıkan bu grup, üstünlük kurduğu zamanlarda ordunun üst düzeyine yandaşlarını getirdiği gibi bazen Gürcülerle de işbirliği yapmaktan çekinmemiştir.³³ O yüzden Bizans-Trabzon ilişkilerinin gelişimi genel mahiyeti itibarıyla Skolarlıların devlet üzerinde etkileriyle orantılı gözükmektedir.

²⁹ G. Ostrogorsky, *age.*, s. 399.

³⁰ Enver Konukçu, "Komnenoslardan Osmanlılara Karadeniz Ereğlisi", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi (Samsun 13-17 Ekim 1986) Bildirileri*, Samsun 1988, s. 215.

³¹ Bkz., İbn Bibi, *age.*, I, s. 168-174.

³² G. Ostrogorsky, *age.*, s. 398-412.

³³ J. P. Fallmerayer, *age.*, s. 148-153.

Trabzon Komnenoslarının Bizans'a el koyan Latinlerle münasebetlerinin olumsuz bir seyir takip etmesi tabiiydi. Bu ilişkiler Latinlerin Laskarislere verdikleri destekle iyice kötüleşti. Ancak Latinlerin iktidarı kaybetmelerinden sonra İstanbul-Trabzon ilişkilerinde önemli bir canlanma yaşanacaktır. Nitekim 1260 yılında Latinleri İstanbul'dan kovmak üzere harekete geçen Mikhail Paleologos, bir yandan Moğollarla ittifak ararken diğer yandan Trabzon Hükümdarı Manuel'e (1238-1263) elçi göndererek desteğini istemiştir.³⁴ Bu talebin ne ölçüde karşılandığı hususunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Esasen Manuel de bu sırada Moğol başarısının Anadolu'da sebep olduğu siyasi boşluktan istifadeyle Bayburt ve İspir kalelerini ele geçirerek güneye doğru yayılmaya çalışmaktaydı.³⁵ Dolayısıyla İstanbul'daki iktidar mücadelesine fiilî bir destek sağlaması pek mümkün görülmemektedir. Ancak hem ailesini iktidardan indiren hem de İznik kontluğu ile kendilerine karşı ittifak yapan Latinleri devirmeye yönelik bu teşebbüse Kral Manuel'in sempatiyle yaklaştığına da şüphe bulunmamaktadır.

Mikhail Paleologos'un girişiminin başarıyla sonuçlanması ve Latinleri devirerek Bizans tahtına oturması, İstanbul-Trabzon ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır. Bu iktidar değişikliğiyle birlikte yeni İmparator Bizans İmparatorluğunu yeniden ihya etmeye çalışırken bazı kaynaklarda açıkça ifade edildiği üzere Trabzon Rumları, siyasi birliğin sağlanmasında bir engel olarak görülmekteydi.³⁶ Bunda Komnenosların Bizans tahtı üzerindeki iddialarını yeniden gündeme getirmelerinin rolü büyüktür. Zira Kral Kalo Ioannes Komnenos (1280-1297) Trabzon'da o zamana kadar kullanılmayan Bizans imparatorlarına ait kudret simgelerini kullanmaya başlamıştı.³⁷ Bu açıkça İstanbul'daki Paleologosların meşruiyetini tartışmaya açma ve onlara rakip olmanın ifadesiydi. Ancak Mikhail Paleologos belki de Komnenosların Bizans tahtındaki haklarını takdir ettiğinden Komnenos ailesini ortadan kaldırıp siyasi teşekküllerini ilhak etmek yerine onlarla dostluk münasebeti kurmayı yeğlemiştir. Bunun için de 1281'de Kalo Ioannes'e gönderdiği elçiyle iki taraf arasındaki ilişkileri güçlendirmek arzusunda olduğunu, bunun bir göstergesi olmak üzere O'nu kız kardeşi ile evlendirmeyi düşündüğünü bildirdi. Ancak İmparatorun teklifi genç Kral tarafından kabul edilmemiştir.³⁸ Buna rağmen ertesi yıl bir elçi daha göndererek aynı teklifi yineleyen

³⁴ L. Brehier, *age.*, s. 273.

³⁵ D. Winfield, *agm.*, s. 169 vd.

³⁶ Bkz., G. Finlay, *History of the Byzantine ... II*, s. 354..

³⁷ Jacop Philip Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar* (nşr. H. Salihoğlu), Ankara 2002, s. 97.

³⁸ W. Miller, *age.*, s. 28.

Paleologos'un ısrarına karşı çıkmayan Kalo Ioannes, prenses Eudokia ile evlenmeyi kabul etmek zorunda kalmış, bu suretle 1282 yılının Eylül ayında İstanbul'da yapılan düğün ile Trabzon ve İstanbul sarayları arasında akrabalık bağı kurulmuştur.³⁹

Kalo Ioannes'in ölümünden sonra tahta, on beş yaşındaki oğlu II. Aleksios geçmiştir. Bu sırada Bizans tahtında, yeni Kralın dayısı II. Andronikos (1282-1328) bulunmaktaydı. Kalo Ioannes daha sağlığında oğlunun dayısının koruması altına girmesini istemişti. Kaloioannes'in bu arzusunu yerine getirmeye çalışan İmparator, genç kralı bir bakanının kızı ile evlendirmek suretiyle İstanbul ile bağlarını güçlendirmeye çalıştı. Ancak II. Aleksios bir Gürcü prensinin kızıyla da evlenmiş ve Mezokaldiyalıların kontrolü altına girdiğinden dayısının teklifini geri çevirmiştir.⁴⁰ Bu tercih Bizans ille Trabzon arasındaki münasebetlerin yarım asra yakın bir süre inkıta uğramasına sebep olacaktır.

II. Andronikos'un Komnenoslarla münasebetleri geliştirme isteği II. Aleksios devrinde sonuç vermese de ilerleyen dönemde etkisini gösterecek ve akrabalık bağı yeniden tesis edilecektir. II. Aleksios'un ölümünden iki yıl sonra başa geçen Basileios (1332-1340), Bizans tahtında bulunan İmparator III. Andronikos'un (1328-1341) kızı İrene ile evlendirilmiştir. Bu evlilik sayesinde Bizans, Trabzon ile münasebetlerini yeniden geliştirmeye başlarken Basileios da ülkesini tehdit eden Türkmenlere karşı güçlü bir müttefik bulmuştur.⁴¹ İstanbul açısından bakıldığında da durum farklı değildir; iç savaşlar sebebiyle gücünü büyük ölçüde yitiren, Balkanlardaki üstünlüğü Sırp'lara kaptıran Bizans İmparatorluğu 1331'den itibaren İznik ve çevresini de Osmanlı Devleti'ne bırakırken Karadeniz bölgesinde bir tek Ereğli'ye hâkim durumda bulunuyordu.⁴² O yüzden Bizans'ın doğudaki varlığı için Komnenoslarla ilişkilerini geliştirmesi büyük önem arz etmekteydi.

Trabzon'daki Bizans nüfuzu Basileios döneminde gelişmeye devam etmiş, ancak O'nun 1340'ta ölümünden sonra bölgedeki siyasi dengelerde meydana gelen değişiklikler doğrultusunda yeni bir şekillenmeye doğru yönelmiştir. Basileios'un ölümü üzerine eşi İrene tahta çıkmış, ancak İstanbul nüfuzunu kabul etmeyen Mezokaldiyalılar O'nu tahttan indirmek üzere harekete geçmiştir. Ancak bunda başarılı olamayacaklar, isyanı bastıran İrene

³⁹ G. Finlay, *The History of Grece ...*, s. 400 vd.

⁴⁰ F.İ. Uspenski, *Trabzon Tarihi* (nşr. E. Uzun), Trabzon 2003, s. 81 vd.

⁴¹ J. P. Fallmerayer, *Trabzon Rum...*, s. 154 vd.

⁴² Bkz., G. Ostrogorsky, *age.*, s. 463-467.

tahtını korumayı bilecektir.⁴³ Bununla birlikte isyandan sonra babasına bir elçi göndererek bundan sonra olması muhtemel darbe girişimlerinin önünü kesebilmek için Bizans asilzadelerinden birisini kendisine eş olarak yollamasını istemiş, bu şahıs vasıtasıyla orduyu kontrol etmeyi amaçlamıştır. Ancak bu emeline ulaşmadan kocasının kız kardeşi olan Anna tarafından bir saray darbesiyle tahttan indirilecek ve İstanbul'a sürgüne gönderilecektir.⁴⁴

İrene'nin Trabzon'dan uzaklaştırılmasıyla Bizans karşıtları yani Mezokaldiyalılar büyük itibar kazandı. Ancak bu durum da fazla sürmemiş, 1342'de İstanbul'da sürgünde bulunan Komnenoslardan bir grup Anna'yı tahttan indirip öldürerek iktidarı ele geçirmiştir.⁴⁵ Trabzon'da büyük karışıklıkların doğmasına sebep olan bu iktidar mücadelesi sırasında Skolarlılar ve Mezokaldiyalılar ilk defa açıktan şiddetli bir çarpışmaya girişmiş, sonuçta Bizans taraftarları galip çıkarak İstanbul'dan gelen Michael (1344-1349) tahta oturmuştur.⁴⁶

1342'deki darbeden sonra Komnenosların Bizans İmparatorluğuyla münasebetlerinin hangi zemin üzerinde ve nasıl geliştiği hususunda kaynaklarında ayrıntılı bir bilgi yer almamaktadır. Esasen bu zaman zarfında Komnenoslar civardaki Türk siyasi teşekküllerinin baskısı altında iyice bunalmış⁴⁷ ve bu yöndeki mücadelenin anlatımı kaynakları doldurmaya yetmiştir.⁴⁸

Trabzon Rumlarının münasebette bulunduğu diğer bir Hristiyan devlet, Gürcü Krallığıdır. Aleksios ve David Komnenos'un dedesi bir Gürcü prensesi ile evlidir ve bu iki kardeşin bir tarafı Gürcü hanedanına dayanmaktadır.⁴⁹ O sebeple girişte bahsedildiği üzere Trabzon'da Komnenos hâkimiyetinin tesisinde Gürcülerin büyük desteği olmuştu. Kuruluş döneminden XIII. asrın son çeyreğine kadar Trabzon Rumlarıyla Gürcü Krallığı arasındaki münasebetler dostane bir şekilde devam etmiştir. Bu dönem zarfında 1214'te Sinop'ta Türkiye Selçuklularına mağlup olan Komnenosların tek müttefiki hâline gelen Gürcülerle ilişkiler daha da sıkılaştırılmış, I. Manuel'in Gürcü prensesi Rusudan ile evliliği gibi iki taraf arasında akra-

⁴³Rustam Shukurov, "Between Peace and Hostility: Trebizond and the Pontic Turkish Periphery in the Fourteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, I, (Haziran 1994), s. 56.

⁴⁴F. İ. Uspenski, *age.*, s. 87 vd.

⁴⁵Lebeau, *age.*, XX, s. 486.

⁴⁶J. P. Fallmerayer, *Trabzon Rum...*, s. 161 vd.

⁴⁷Geniş bilgi için bkz., İ. Tellioglu, *age.*, s. 148-183; ayrıca bkz. Anthony Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", *Neo-Hellenika*, I (1970), s. 42 vd.

⁴⁸Bkz., Lebeau, *a.g.e.*, XX, s. 487-506; A. Bryer, "Greeks and Türkmens", s. 144-147.

⁴⁹Bkz., G. Finlay, *The History of Greece...*, s. 366 vd.

balık bağı da kurulmuştur.⁵⁰ Ancak bu münasebetin ayrıntısı hakkında kaynaklarda yeterince bilgi yoktur. Bununla birlikte Skolarlıların Trabzon tahtındaki etkileri düşünülürse, iki taraf arasında yeni akrabalık bağları kurulsa da ilişkilerin geçmişteki gibi gelişmediği açıktır. Nitekim bu yüzyılın yani XIII. yüzyılın sonlarında meydana gelen Gürcü akınları da bunu göstermektedir.

Moğol istilası döneminde Anadolu ve Gürcistan'daki siyasi vaziyet büyük ölçüde değişirken, Gürcü-Kommenos ilişkilerinde de önemli değişiklikler olmuştur. Kraliçe Rusudan'ın (1223-1245) ölümünden sonra Gürcistan'da ikili yönetim başlamış, Narin unvanlı David (1245-1292) ülkenin batı kesimini yönetirken Giorgi Lasha'nın gayrı meşru çocuğu ulu lakaplı David de (1247-1270) doğuyu idare etmiştir.⁵¹ Bunlardan batıyı yöneten Kral David, 1282'de Trabzon'a bir ordu göndererek surlara kadar olan bölgeyi harabeye çevirmiştir.⁵² Bu, o döneme kadar iki taraf arasında meydana gelen ilk çatışmadır. Kaynaklarda bu olayla ilgili bilgiler sadece gerçekleştiği yer ve tarihle sınırlıdır. Hadisenin hangi sebeple gerçekleştiği, Trabzonluların herhangi bir mukabelede bulunup bulunmadıkları hususu karanlıkta kalmaktadır.

1282'deki akından üç yıl sonra Kral Ioannes'in kız kardeşi olan Theodora, Gürcü komutanı eşiyle birlikte ağabeyinin ölümüyle meydana gelen boşluktan istifade ederek asker toplamış ve Trabzon'da bir müddet yönetimi ele geçirmiştir. Ancak kısa süre sonra saray erkânının da desteğiyle Aleksios tarafından alaşağı edilecektir. Bu arada Gürcülerle ilişkilerin yeniden eski düzeye çıkmasını sağlayan ve İstanbul'la bağlarını koparan Aleksios, Mezokaldiyalılardan aldığı destekle çevresindeki Türk siyasi teşekkülleriyle mücadeleye girişecek, böylece bölgedeki etkinliğinin artmasını sağlayacaktır.⁵³ Tabii ki bu gelişme Trabzon'da Bizans nüfuzunun gerilediği hatta büyük oranda kırıldığı şeklinde algılanabilir.

XIV. yüzyılın başında, Aleksios'la gelişen Trabzon-Gürcü münasebetlerinin daha sonra ne şekilde geliştiği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Doğu Karadeniz bölgesindeki Rum hâkimiyetinin sonlanmasına kadar geçen yaklaşık yüz elli yıllık sürede Komnenos-Gürcü münasebetleri karanlıkta kalmaktadır. Aslında bu dönem hem Gürcistan'ın

⁵⁰ W. Miller, *age.*, s. 18 vd., 30.

⁵¹ A. Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi* (nşr. E. Uzun), Trabzon 2004, s. 25 vd.

⁵² Michel Kursanskis, "L'Empire de Trébizonde et la Géorgie", *Revue des Études Byzantines*, 35 (1977), s. 249.

⁵³ Bkz., A. Bryer, "Greeks and Türkmens", s. 143 vd.

hem de Trabzon Rumlarının çevrelerindeki Türk beylik ve devletleri ile iş birliği yapmak suretiyle ancak varlıklarını devam ettirebildikleri bir devredir. Gürcüler bir yandan ülkeyi denetim altına almaya çalışan Timur ve Akkoyunlular ile mücadele ederek varlıklarını korumaya gayret ederken diğer taraftan da taht mücadeleleri sebebiyle bozulan siyasi birliği yeniden tesis etmeye çalışıyordu.⁵⁴ Trabzon Rumları ise Hacı Emirli ve Taceddin-oğullarıyla ilişkilerini makul seviyede tutmak ve onların vurabilecekleri darbelerden uzak durmak çabası içindeydi.⁵⁵ Bu şartlar dâhilinde Trabzon Rumlarıyla Gürcüler arasında bir işbirliği ya da çatışmanın gerçekleşmemiş olması tabii karşılanmalıdır. Esasen XV. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmeler, bu iki Hristiyan devlet arasındaki ilişkilerin yeniden bir dostluk ve iş birliği yoluna girdiğini göstermektedir ki tam bu sırada Trabzon'daki Komnenos siyasi varlığı Fatih Sultan Mehmed tarafından ortadan kaldırılacaktır.

Papa II. Pius'un Osmanlılara karşı ittifak girişiminin Komnenoslarla Gürcüleri bir araya getirdiğinden yukarıda bahsedilmişti. Bu sırada Trabzon tahtında bulunan Kral David'in (1458-1461) Nisan 1459'da Burgondia dükasına yazdığı mektuptan anlaşıldığı kadarıyla, o sırada siyasi birliğini kaybetmiş Gürcistan'ın bütün yerel hükümetleri Trabzon Rumlarıyla ittifak hâlinindedir.⁵⁶ Böylelikle Osmanlılara karşı oluşan Haçlı birlikteliği sadece Komnenoslarla Gürcüleri bir araya getirmemiş, Gürcistan'da birbiriyle mücadele içinde bulunan farklı siyasi teşekkülleri de aynı safta buluşturmuştu. Ancak bu tasarı 1461'de Trabzon'un alınmasıyla hayata geçirilememiştir.

Trabzon Rumlarının Hristiyan topluluklarla ilişkisi içerisinde Gürcistan Kıpçaklarıyla münasebetleri, Doğu Karadeniz bölgesinin tarihi içerisinde belki de en fazla aydınlatılmayı bekleyen ve yörenin bugünkü etnik yapısı bakımından da ayrıca büyük bir öneme sahip olan kısımdır. Don-Kuban boylarından 1118'de Gürcü Kralı IV. David'in (1089-1125) davetiyle bu ülkeye göç eden Atrak önderliğindeki kırk bin ailelik Kıpçak grubu, Gürcü kralına verdikleri askerî ve siyasi destek ile kısa sürede bu ülkeyi bağımsızlığına kavuşturduğu gibi devleti tarihinin en geniş sınırlarına da taşımıştı.⁵⁷ 1118'de yapılan antlaşma gereği Gürcistan'a getirilen Kıpçaklara,

⁵⁴ Bkz., M. Brosset, *Chronique Georgienne*, Paris 1831, s. 102 vd.

⁵⁵ Bkz., Lebeau, *age.*, XX, s. 494 vd.

⁵⁶ Mektubun orijinal metni için bkz., Emile Janssens, *Trebizonde en Colchide*, Bruxelles 1969, s. 147 vd.

⁵⁷ Bu dönem hakkında geniş bilgi için bkz., *The Georgian Chronicle The Period of Giorgi Lasha* (nşr. S. Qaukhchisvili-K. Vivian), Amsterdam 1991, s. 20-26; Robert W. Thomson, *Rewriting Caucasian History*, Oxford 1996, s. 331 vd.; Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, London 1989, s. 36 vd.; M. Brosset, *Histoire...*, I, s. 365 vd. Kıpçak

her aile başı devlete tam teçhizatlı bir atlı asker verme karşılığında müstakil arazi ile yaylak-kışlık vermişti. Böylece yerleşik hayata geçirilen Kıpçaklar kısa sürede Hristiyanlıkla birlikte Gürcüceyi benimsemeye başladı.⁵⁸ Böylece din değiştiren Gürcistan Kıpçakları da Trabzon Rumlarının münasebette bulunduğu Hristiyan unsurlar içerisinde yer aldı.

Gürcistan'ın çeşitli kesimlerine yerleştirilen Kıpçakların bir kısmı da 1124'te, Selçuklulardan alınan Çoruh vadisini yurt tutmuştu.⁵⁹ Buradan batıya doğru yayılmaya başlayan Kıpçaklar, zamanla Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'ya kadar genişleyen sahaya göç etmiştir.⁶⁰ Bu, Gürcistan Kıpçaklarının Doğu Karadeniz bölgesine doğru ilk göç hareketidir.

Çoruh boylarından batıya doğru ilerleyen ilk gruptan yaklaşık bir asır sonra, Moğolların Gürcistan'a girdiği dönemde ortaya çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle⁶¹ bazı Kıpçak oymakları ülkeyi terk ederek daha öncekiler gibi Doğu Karadeniz bölgesine göç etmiştir.⁶² Kaynakların yetersizliği sebebiyle Komnenosların bu Kıpçak yayılması karşısında nasıl bir duruş sergiledikleri pek bilinmemektedir. Ama 1214'te Türkiye Selçuklularının yüksek hâkimiyetini tanımak zorunda kalan, üstelik çevresi Müslüman Türk unsurlarıyla çevrilmiş bulunan Trabzon Rumlarının aradaki din bağına binaen Kıpçaklara karşı herhangi bir olumsuz harekete girişmedikleri düşünülebilir. Hatta bu grupların iskânı ile açıktan nüfus ve güç sağlamış olmaları da çok yüksek bir ihtimaldir. Nitekim bu ikinci göçten sonra Trabzon'un demografik yapısındaki Kıpçak ağırlığı hissedilmeye başlanacaktır.

Özellikle Artvin-Rize-Torul havalisi Moğol hâkimiyetinden sonra Kıpçaklar tarafından şenlendirilmiştir. İlhanlılardan Ahıska bölgesini iktâ alan Sargis önderliğindeki Ortodoks Kıpçaklar da 1267'de batıda Ardeşen'e

destekli Gürcü ordusunun bölgedeki Türk-İslam teşekkülleriyle mücadelesi hakkında ayrıca bkz., Ebu Ye'la Hamza b. Esed et-Temîmî İbnu'l Kalanisi, *Zeyl Tarihu Dimeşk* (nşr. Amedorz), Beyrut 1908, s. 204 vd.; Kemâluddîn Ebu'l-Kâsım Ömer İbnu'l Adîm, *Buğyetu't-Taleb fi Tarih Haleb, II*, Şam 1954, s. 199 vd.; İmâdu'd-Din İsmail Ebu'l Fida, *Tarih, II*, İstanbul 1864, s. 247; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (nşr. H. D. Andreasyan), Ankara 1987, s. 284 vd.; Ahmed b. Yusuf b. Ali İbnu'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi* (nşr. A. Savran), Erzurum 1992, s. 34 vd.

⁵⁸ Mariam Lordkipanidze, *Georgia in the XI-XII. Centuries*, Tbilisi 1987, s. 89 vd.

⁵⁹ M. Brosset, *Histoire...*, I, s. 369.

⁶⁰ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz., Salim Cöhce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçaklar'ın Rolü", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, s. 477-484.

⁶¹ Bkz., Eduard Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar: Kiragos'tan Müstahrec", *Türkiyat Mecmuası, II*, (1928), s. 142 vd.; N. Berdzenişvili-S. Canaşia, *age.*, s. 150.

⁶² İ. Tellioglu, *age.*, s. 126.

kadar olan yöreye yerleşmiş ve bölge, 1479'da Osmanlı hâkimiyetine geçinceye kadar burada müstakil bir hayat sürmüşlerdir. Osmanlı idaresi döneminde İslâmiyet'i benimseyen Kıpçaklara bu alan yurtluk-ocaklık olarak bırakılacak ve onlar da 1877-1878 Osmanlı-Rus harbindeki göçler bir tarafa bırakılırsa bölgede gelenek-görenek vs. bütün kültürel özellikleriyle varlıklarını günümüze kadar sürdüreceklidir.⁶³

Kıpçakların Gürcistan'dan Doğu Karadeniz bölgesine doğru yayılmaya başlamaları yörenin siyasi, demografik ve kültürel yapısını değiştirenken⁶⁴ Komnenosların bu Türk topluluğuyla kurduğu akrabalık münasebetleri de bu Trabzon Rumları bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Zira bu bağ sebebiyle Anna Anakutlu gibi bir tarafı Kıpçak olan kişiler Trabzon'da tahta bile çıkmıştır.

Trabzon'daki Komnenos hanedan üyeleri içerisinde bir tarafı Kıpçak olan kişilerle ilgili ilk bilgiler XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde ortaya çıkar. Kral I. Jean'ın (1235-1238) diğer bir adı Aksuh (Ak-Su, Ak-Sü?)'tur. II. Aleksios'un oğulları Michel'in ikinci ismi Azahutlu (Atakutlu?), kardeşi Georges'in ise Ahpugas (Ak-Boğa?)'tır. III. Andronikos tahta çıkmak için, iki genç kardeşini, Michel Azakutlu ve Georges Akpugas'ı öldürmüştür.⁶⁵ I. Jean'ın Türkçe olan ikinci adı, Bizans ordularına 32 yıl başkomutanlık yapmış annesinin dedesi Ioannes Aksukhos'dan gelmekteydi.⁶⁶ II. Aleksios'un çocukları ise, İlhanelilerden Trabzon'un doğusunu iktâ olarak alan Ortodoks Kıpçaklar'ın hakani Beka'nın kızıdan doğmadır.⁶⁷ Her ne kadar Gürcü ve

⁶³ Geniş bilgi için bkz., M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, Ankara 1992, s. 148-181.

⁶⁴ Kıpçakların, Trabzon Rum Devleti'nin hâkimiyet sahasında oluşturduğu dil ve kültür izleri hakkında bkz., Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Trabzon 2000, s. 88-108; Necati Demir, *Trabzon ve Yöresi Ağzları, I*, Ankara 2006, s. 32-42; aynı yazar, *Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı*, Ankara 2005, s. 43-49; Bernt Brendemoen, *The Turkish Dialects of Trabzon, I*, Oslo 2001, s. 50-305; Metin Karaörs, "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağzlarının Ortaklığı ve Akrabalığı", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, s. 89-97; vb.

⁶⁵ Lebeau, *a.g.e.*, XX, s. 482 vd.

⁶⁶ Ioannes Aksukhos, İmparator I. Aleksios (1081-1118) devrinde 9 yaşında esir alındıktan sonra Komnenos sarayında eğitim görüp yetişmiş ve 1118'den sonra 32 yıl boyunca doğu ve batı Bizans orduları başkomutanı (megas domestikos) görevini elinde tutmuş bir Selçuklu Türk'üydü. 1149 ya da 1150'de öldüğü tahmin edilmektedir. O'nun torunu Ioannes Komnenos Aksukhos'un kızı veya yeğeni, Trabzon'da hâkimiyet kuran I. Aleksios'la evliydi. Dolayısıyla Aksukhos soyu Trabzon hükümdar ailesi içinde varlığını devam ettirmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Işın Demirkent, *Bizans Tarihi Yazıları*, İstanbul 2005, s. 47-62.

⁶⁷ M. F. Kırzioğlu, *age.*, s. 151.

Rum kaynaklarında II. Aleksios'un Kıpçak eşi Gürcü olarak anılsa da⁶⁸ ikinci isimleri Türkçe olan⁶⁹ bu çocukların bir tarafının Türk olduğu tarihî gerçektir.

II. Aleksios'un çocuklarından olup yukarıda 1340'ta meydana gelen hadiselerde ismi geçen Anna'nın ikinci ismi Anahutlu (Anakutlu)'dur. Panaretos'un kaydına göre, 1341 yılında Akkoyunluların akınından sonra Trabzon'da oluşan taht boşluğunda Lazların memleketine giden Anna, buradan derlediği bir orduyla Trabzon'a gelip tahta çıkmıştı.⁷⁰ Ancak daha önce anlatıldığı gibi yaklaşık on beş ay sonra İstanbul'da sürgünde bulunan Komnenosların düzenlediği ihtilal sonucu tahttan indirilerek öldürülmüştü.

Anna Anahutlu'nun iktidarı ele geçirme süreci ve tahtta bir yıl civarında kalması Trabzon ve çevresindeki Kıpçak unsuruyla ilgili önemli neticeler taşır. Birincisi, daha önce görüldüğü üzere bölge kaynaklarında farklı isimlerle anılan Kıpçak unsurunun yurt tuttuğu bölge, Panaretos'un kaydında Laz memleketi olarak gösterilmektedir. Grek kaynağının Kıpçakların hâkimiyet sahasını bu isimle anması, Romalılardan Bizans'a ve Osmanlı Devleti'ne intikal eden,⁷¹ günümüzde de kullanılan Lazika ve Laz adının taşıdığı anlamın etnik bir ifadeden ziyade coğrafi bir terim olduğunu ortaya koyar. Diğer yandan on beş ay boyunca devam eden hâkimiyetten Kıpçakların Trabzon'da iktidarı ele geçirebilecek kadar etkin bir askerî güce sahip olduğu sonucuna varılabilir.

Trabzon'daki Kıpçak nüfuzu sadece hanedan ailesiyle sınırlı değildir. XIV. yüzyıl başlarına ait Rum kayıtlarında, aynı zamanda Kralın süvari kuvvetlerinin komutanı olan Kamachenos (Kamacı) ailesinin Trabzon'daki iki büyük aileden birisi olduğu yazılıdır.⁷² Aynı şekilde II. Aleksios döneminde saraydaki üst düzey yetkililerden birisi olan George Torkopolos da Kıpçak menşeli olmalıdır. Osmanlı tahrir defterlerinden geniş mülk sahibi olduğu anlaşılan bazı şahıslar da krallık içinde Kıpçak olması muhtemel

⁶⁸Yuri Siharulidze-Alexandre Manvelişvili vd., *Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri* (nşr. H. Hayrioğlu), İstanbul 1998, s. 56; W. Miller, *age.*, s. 32.

⁶⁹ Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Élizabeth A. Zachariadou, "Noms Coumans à Trébizonde", *Revue des Études Byzantines*, LIII, (1995), s. 285-288.

⁷⁰ Lebeau, *age.*, XX, s. 486.

⁷¹Gürcülerce Egrisi olarak bilinen Rioni havzasına Romalılar Lazika adını vermişlerdi. [Bkz., Gerg Amicba, *Ortaçağ'da Abhazlar, Lazlar* (nşr. H. Ersoy), İstanbul 1993, s. 19.] Osmanlı hâkimiyetinden sonra, XVI. yüzyıl başında yapılan idari taksimatta Trabzon livasına bağlı Arhavi kazası Laz nahiyesi olarak kayıtlara geçmişti. Bkz., M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, XXVI/102 (Nisan 1962), s. 325.

⁷² Bkz., W. Miller, *age.*, s. 44, 47.

Hristiyan Türk unsurlardır.⁷³ Bunların bir kısmının geniş toprak sahibi olması, Komnenoslarla Kıpçaklar arasında Gürcistan'dakine benzer bir antlaşma yapıldığını ve askerî hizmet karşılığında onlara toprak verildiğini düşündürmektedir. Tarihî kayıtlarda bu hususta açık bir bilgi yer almasa da Trabzon sarayında üst düzey yönetici hâline gelen Kıpçaklar muhtemelen ikinci göç dalgasıyla bölgeye yerleşmiş olmalıdır.

Komnenos hâkimiyeti döneminde bölgede yaşayan Hristiyan Kıpçaklarla ilgili olarak Değirmendere vadisinde bulunan⁷⁴ Vazelon Manastırı'ndaki kilise kayıtları önemli bilgiler içermektedir. Bu manastır kayıtlarına dayalı olarak yapılan ilk çalışmada yöredeki Hristiyanların yarısından fazlasının Grek kökenli olmadığı vurgulanırken⁷⁵ ilerleyen araştırmalarda bunların önemli bir kısmının Kıpçak olduğu ortaya konulmuştu.⁷⁶ Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Trabzon ve çevresinde Kıpçak olduğuna dair pek çok iz taşıyan Hristiyan bulunması⁷⁷ kilise kayıtlarını teyit eder. Komnenoslar devrinde Doğu Karadeniz bölgesine göç eden Kıpçakların etnik özellikleri bugün bile Trabzon ve çevresinde belirgin bir biçimde devam etmektedir. Sarışın, beyaz tenli, mavi gözlü, çengel burunlu Kıpçak tipi⁷⁸ Gürcistan'da kalan soydaşlarında olduğu gibi⁷⁹ Doğu Karadeniz bölgesinde de varlığını sürdürmektedir. Aynı şekilde Kıpçaklardan kalma yer ve aile isimleri özellikle Trabzon ve çevresinde günümüzde de yaşamaktadır.⁸⁰

Komnenosların Hristiyan dünyasındaki müttefikleri içerisinde Torul bölgesini elinde bulunduran Kabazites ailesi de yer almaktadır. Kaynaklarda ailenin Uluşiran, Kelkit, Bayburt, İspir ile Çoruh ve Harşit boylarını da içine alan Chaldia bölgesinin⁸¹ dükü olduğu yazılıysa da⁸² bu doğru kabul

⁷³ M. Bilgin, *age.*, s. 90 vd.

⁷⁴ Saint John adı ile de bilinen Vazelon Manastırı, Değirmendere Vadisinden 2,5 saatlik bir yürüyüş mesafesi içindedir. Bkz., David Winfield-June Wainwright, "Some Byzantine Churches From The Pontus", *Anatolian Studies*, XII, (1962), s. 137.

⁷⁵ Bkz., Anthony Bryer, "Rural Society in Matzouka", *Continuity and Change in late Byzantine and Early Ottoman Society* (nşr. A. Bryer-H. Lowry), Washington 1986, s. 79 vd.

⁷⁶ Bkz., Rustam Shukurov, "Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizond", *ACTS XVIII th International Congress of Byzantine Studies (Moscow 1991)*, II, Shepherdstown 1996, s. 75-81; aynı yazar, "Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkçe Konuşan Bizanslılar" (nşr. K. Çiçek), *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, s. 111-121.

⁷⁷ Bkz., M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s. 339 vd.; M. Bilgin, *age.*, s. 90 vd.

⁷⁸ Bkz., Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s. 69 vd.

⁷⁹ Bkz., D. M. Lang, *age.*, s. 18.

⁸⁰ Bkz., M. Bilgin, *age.*, s. 86 vd., 94-97.

⁸¹ Chaldia bölgesi sınırları hakkında bkz., Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (nşr. F. Işıltan), İstanbul 1970, s. 39, 50 vd.

edilemez. Zira Trabzon'un hemen güneyinde yer alan bu bölgede Malazgirt Savaşından sonra başlayan Türk hâkimiyeti, XIV. yüzyılın başlarında Moğolların önünden çekilip yöreye göç eden⁸³ altmış bin civarındaki Türkmenle daha da pekişerek aynı asrın sonlarında Torul dışındaki yerlere yayılmıştı.⁸⁴ Kabazites ailesinin buradaki varlığı ise Komnenosların yardımıyla devam etmekteydi ve iki taraf, çevrelerindeki Türk baskısına karşı birlikte direnmekteydi. Böylece Torullular gerek duydukları askerî desteği Trabzon'dan elde ederken Komnenoslar, müttefikleri sayesinde Maçka'nın güneyinden gelebilecek tehdidi önleyebilmekte ve Zigana Geçidi'ni Torul'da tıkamaktaydılar.

Komnenoslarla Kabazites ailesi arasındaki irtibat, Türkler, Torul üzerinden Trabzon'a yönelik bir harekete giriştikleri zamanlarda ortaya çıkar. Bu sebeple Kabazites ailesiyle münasebetler hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Bu hususta en geniş malumat, Kral III. Aleksios'la Torul hâkimi Ioannes Kabazites'in 1355'te Şiran'daki Türkmenlere yaptıkları seferde yaşananlar hakkındadır. Panaretos'un kaydına göre 27 Kasım 1355 Cuma günü Şiran'a giren Trabzon ve Torullulardan müteşekkil ordu ilk başta galip gelse de altı saat sonra yenilerek geri çekilmeye başlamıştır. Ioannes Kabazites Şiranlılarla çatışırken Kral ve Panaretos, üç günlük bir taktipten sonra peşlerindeki Türkmenlerden kurtularak Trabzon'a varabilmiştir.⁸⁵ Çatışma sırasında dört yüz adamını kaybeden Ioannes Kabazites de daha sonra Trabzon'a gelecektir.⁸⁶ Türk kaynaklarında bahsi geçen hadise hakkında herhangi bir malumat bulunmaması sebebiyle bu olayla ilgili olarak yukarıdaki bilgilerin dışında bir şey söylenilmesi mümkün değildir.

1355'teki hadiseden yaklaşık yarım asır sonra, XIV. yüzyılın başlarına ait bir kaynaktan, Torul hâkimlerinin Trabzon'la ittifakının sürdüğü anlaşılmaktadır. İspanya Kralı tarafından Timur'a elçi olarak gönderilen Clavijo, Nisan 1404'te Trabzon'dan güneye doğru ilerlerken Torul-Gümüşhane hattının, Komnenosların müttefiki olan Ioannes Kabazites tarafından yönetildiğini yazmaktadır.⁸⁷

⁸² Lebeau, *age.*, XX, s. 493.

⁸³ Bkz. M. Brosset, *Histoire...*, I, s. 532 vd., 626 vd.

⁸⁴ Bkz., Ebu Bekr-i Tihranî, *age.*, s. 31 vd.

⁸⁵ A. Bryer, "Greeks and Türkmens", s. 144.

⁸⁶ W. Miller, *age.*, s. 59 vd.

⁸⁷ Bkz., R. G. de Clavijo, *age.*, s. 117 vd.; Enver Konukçu, "Ruy Gonzales de Clavijo'nun Gümüşhane Yöresindeki Yolculuğu (27 Nisan-4 Mayıs 1404)", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane (Gümüşhane 13-17 Haziran 1990)*, Ankara 1991, s. 80; Salim Cöhce, "Ruy

R. G. de Clavijo'nun kaydından sonra Torul hâkimleriyle Trabzon arasındaki ilişkilerin seyri hususu kaynaklardaki malumat yetersizliği sebebiyle karanlıkta kalmaktadır. Bu zaman zarfında Komnenosların güneylerindeki Akkoyunlular ve Mutahharten'in Erzincan beyliğiyle ilişkileri hakkında hem Türk hem de Rum kaynaklarında çeşitli bilgiler bulunsa da Kabazitesler ya da Torul ile ilgili herhangi bir kayda rastlanılmaz. Bu aileyle ilgili en son bilinen, 1481'de, Rakkas Sinan Bey komutasındaki Osmanlı ordusu bölgeyi kuşattığında yöreyi terk ederek Azerbaycan'a kaçtıklarıdır.⁸⁸

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Bizans İmparatorluğu, Trabzon Komnenoslarının Hristiyan dünyasında en fazla yakınlaştığı siyasi teşekküldür. Latinlerin İstanbul'u ele geçirmesinden sonra yarım asırdan fazla bir süre kesintiye uğrayan ilişkiler, Bizans tahtını Haçlılardan geri alan Mikhail Paleologos'la birlikte yeniden canlanmış ve kurulan akrabalık münasebetleri vasıtasıyla da dostâne bir şekilde gelişmiştir. Her iki taraf da siyasi varlığını devam ettirebilmek için bir diğerini müttefik olarak kabul etmektedir. Bazen İstanbul'un Trabzon sarayında hâkimiyet kurduğu iddia edilerek akrabalık ilişkilerinin kesildiği zamanlar olsa da Bizans asilzadelerinden oluşan Komnenosların yakın çevresindeki Skolarlı grubu, münasebetlerin düzeltilip geliştirilmesinde büyük rol oynamıştır.

Genel itibarıyla ticari faaliyetler çerçevesinde gelişen Trabzon-Papalık ilişkileri ilk çeyrek asırda olumlu bir seyir takip ederken Cenevizlilerin 1285'ten itibaren bölge ticaretini tekeline alma çabası iki taraf arasında huzursuzluğa sebep olmuştur. XIV. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve aralıklarla neredeyse bir yüzyıl devam eden çatışmalar sonucunda Cenevizliler, Komnenoslara üstünlük kurarak istedikleri imtiyazları elde etmiş ve bölgenin en önemli gücü hâline gelmiştir. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin Trabzon'u ele geçirmesini önlemek amacıyla Papa II. Pius'un düşündüğü Haçlı ittifakı projesi hayata geçirilememiştir.

Komnenosların doğudaki komşusu Gürcü Krallığıyla ilişkileri, çevresindeki Türk unsurlar ve İstanbul'la münasebetleri nispetinde gelişmiştir. Türkiye Selçuklularının baskısı karşısında Gürcistan Krallığıyla yakınlaşan Komnenoslar, zaman zaman akrabalık bağı da kurdukları Gürcülerle, Bizans

Gonzales de Clavijo'nun Gezi Notlarına Göre Gümüşhane ve Çevresi", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane*, s. 89 vd.

⁸⁸ Bkz., Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, I (nşr. V. Çabuk), Ankara 1989, s. 353 vd.; Bkz., M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1490)*, Ankara 1976, s. 34.

muhalfi Mezokaldiyalılar grubunun güçlü olduğu zamanlarda ilişkilerini geliştirebilmiştir. Gürcü-Kommenos münasebetleri iki yüz elli yıllık sürede olumlu bir seyir takip etmiştir ki Papa'nın Haçlı ittifakı projesine Gürcistan'daki bütün siyasi unsurların katılması bunun bir örneğidir.

Torul'u hâkimiyeti altında bulunduran Kabazites ailesi, Trabzon Komnenoslarının müttefikleri arasında yer alan siyasi teşekküllerden bir diğeridir. Çevrelerindeki Türk siyasi unsurlarına karşı birlikte hareket eden Komnenoslar ve Kabazitesler Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılana kadar özellikle Trabzon'un güneyindeki Türkmenlere karşı işbirliği yapmışlardır.

Gürcistan'dan Trabzon Rumlarının hâkimiyet bölgesine göç eden Ortodoks Kıpçaklar, Komnenosların önemli bir müttefiki olup bunların kalıntıları yörede bugün bile varlığını devam ettirmektedir. XII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Çoruh boylarından batıya doğru yayılan, Moğollar döneminde de Ahıska-Çoruh arasında bağımsız bir atabeylik tesis eden Kıpçak unsurları, kurulan akrabalık bağı vesilesiyle Komnenos hanedan ailesine girerken belirli zamanlarda Trabzon'da iktidarı kontrol ettiği dönemler dahi olmuştur. Aynı şekilde Komnenoslar döneminde başkente askerî-mülkî erkân içerisinde ve önemli mülk sahipleri arasında Kıpçak şahısların varlığına rastlanır. Trabzon ve çevresindeki kilise kayıtlarından bölgedeki Hristiyanların önemli bir kısmını Kıpçakların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu da Trabzon Rumlarının en çok ihtiyaç duyduğu dönemde nüfus açığını Ortodoks Kıpçaklarla giderdiğini, bu gelişmenin de bahse konu siyasi teşekkülün ömrünün biraz daha uzun olmasında belirli bir paya sahip bulunduğunu göstermektedir. Ancak bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tesisinden sonra bu Türk unsurlar büyük oranda İslamiyet'i benimseyerek özgün kültürleriyle birlikte ana kütle içerisinde varlıklarını günümüze kadar sürdürmeyi başarmıştır.